

решения студентами педагогических вузов воспитательно-правовых задач, а также определение путей реализации задачного подхода к формированию правовых знаний, активности будущего учителя в условиях его психолого-педагогической подготовки в вузе и умений использовать эти знания в формате участника молодежных общественных организаций.

Annotation

In the article basic works of complex research by the purpose of which are briefly lighted there is the analysis of basic conceptions of legal education of young people in modern legal and psychological-pedagogical literature, diagnostics of levels of activity and ability of decision by the students of pedagogical institutes of higher of educates-legal tasks, and also determination of ways of realization of task approach to forming of legal knowledges, activity of future teacher in the conditions of his psychological-pedagogical preparation in an institute of higher and abilities to use these knowledges in the format of participant of youths public organizations.

Токарчук О. В.
*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДУ С. П. ШЕЛУХІНА

У даній статті автор досліджував життєвий шлях і становлення державно-правових поглядів ученого, правознавця, державного діяча Сергія Павловича Шелухіна.

Дослідження життєвого шляху Сергія Павловича Шелухіна, становлення його державно-правових поглядів, формування громадських та наукових пріоритетів дозволить глибше познайомитися з діяльністю діяча, який зробив вагомий внесок в розвиток української правової думки. Аналіз його життя, діяльності та правової спадщини має важливе наукове і практичне значення для сучасного складного процесу становлення демократичного правового суспільства.

Ім'я визначного вченого як і багатьох державних діячів, котрі були активними учасниками українського державотворення та мали значний науковий доробок, в радянський період замовчувалося, а його діяльність перебувала за межами наукового інтересу дослідників.

Деякі відомості про державну та правову роботу С. П. Шелухіна в період національно-визвольних змагань ми знаходимо у працях багатьох відомих державних діячів зазначеного періоду. Певні аспекти його державної діяльності згадуються в ряді історичних досліджень. З кінця ХХ ст. життєвий шлях та окремі види діяльності видатного громадсько-політичного діяча, вченого-правника, історика, поета, члена Центральної Ради, Генерального судді, Міністра судових справ Української Народної Республіки знову у полі зору науковців. До цієї теми звертаються чимало відомих вчених.

Сергій Павлович Шелухін народився 7 жовтня 1864 року в селі Деньги Золотоніського повіту Полтавської губернії у поміщицькій сім'ї, що походить від козацького роду Шолух. Рід майбутнього державного діяча походив від його прадіда –

козака Василя Шолухи, який у 1795 р. отримав грамоту на дворянство та родовий маєток с. Пінське Золотоніського повіту Полтавської губернії [9, Арк. 11]. За власними дослідженнями свого родоvodu, науковець подавав зміну свого прізвища так: “Шолуха – Шулуха – Шелуха – Шолушенко – Шулушенко і Шелушенко – син Шелухин”. Вважав, що така еволюція родового прізвища стала наслідком численних переписів [9, Арк. 1-2]. Його батько – відставний капітан царської армії Павло Якович був учасником кавказьких воєн, яку вела в 1830–1860 рр. Росія в Чечні і Дагестані. Як свідчить формуляр Павла Шелухіна він гідно відслужив з 1846 по 1849 рік офіцером Тенгінського піхотного полку, брав участь у багатьох боях з горцями, був нагороджений двома бойовими орденами – святого Георгія (так називався знак відзнаки військового ордену під № 83.367) і святого Станіслава 3-ї степені, та двома медалями – бронзовою в пам’ять війни 1853/54 років і срібною за підкорення Чечні і Дагестану в 1857/1859 роках. В 1863 р. він був звільнений у відставку з нагородженням мундиром, отримав державну пенсію і оселився в селищі Деньги на Полтавщині, де колись знаходився хутір його батька, козака Якова Шолухи [8, с. 267-268]. Мати (дівоче прізвище – Демченко) майбутнього науковця походила із старовинного українського козацького роду [11, с. 158].

Виріс хлопець у багатодітній сім’ї. Крім нього в родині виховувалося ще десятеро дітей [9, Арк.11]. Навчання його починалося дома, а першим вчителем був І. Ф. Бойко (син сестри Т. Шевченка Ярини), що мав значний вплив на формування особистості майбутнього науковця.

Після закінчення Лубенської класичної гімназії навчався в Київському університеті св. Володимира на фізико-математичному факультеті (1883 р.). Прослухавши дворічний курс, в 1885 р. перейшов на юридичний факультет.

Ще з студентських років юнак почав проявляти значний інтерес до історії права. Активно і наполегливо вивчав українське право. Навчаючись на 2-му семестрі юридичного факультету, ним було здійснено аналіз статей Руської Правди, що стосувалися важкості злочинів крадіжки. Його перші наукові статті з історії права отримали високу оцінку від викладачів університету, зокрема, йому було рекомендовано продовжити вивчати історію права, щоб у майбутньому залишитися в університеті на посаді професорського стипендіата. Проте об’єктивні обставини змушують відмовитися від кар’єри науковця, натомість талановитий випускник обрав шлях державного службовця і успішно застосовував свої знання на практиці та здобував юридичний досвід.

Вагомий вплив на становлення світогляду дослідника, мали лекції В. Антоновича та М. Володимирського-Буданова. Спираючись на окремі аспекти їх досліджень в майбутньому С. П. Шелухін аналізуватиме відмінності в політичній та правовій культурі українців, поляків та росіян [8, с. 271].

Слід зазначити, що історико-правові погляди Сергія Павловича Шелухіна охоплюють досить широкий період української історії – починаючи ледь не з первісного суспільства на Україні і закінчуючи існуванням різних варіантів української державності ХХ століття.

Після закінчення університету та одержанні диплома С. П. Шелухін був направлений до Єлисаветградського окружного суду, де з 1888 по 1893 рр. працював там на різних посадах, зокрема спеціалізувався по цивільному праву, але для набуття

службового статусу вирішив пройти всі потрібні посади і по карному відділу суду. Протягом двох років він працював кандидатом на судові посади, секретарем цивільного відділу, секретарем карного відділу, виконуючим обов'язки старшого нотаріуса та виконуючим обов'язки судового слідчого [13, Арк.1-2].

У 1892 р. С. П. Шелухін перейшов на посаду дільничого судового слідчого у Кам'янець-Подільському окружному суді, а у 1893 р. – слідчого із особливо важливих справ в окрузі цього ж суду. То були перші кроки професійного становлення. Невдовзі його було обрано почесним мировим суддею Кам'янець-Подільської округи. З 1897 по 1902 рр. – товариш прокурора Кишинівського окружного суду, а із 1902 р. – член Одеського окружного суду. Належав до Одеського юридичного товариства.

Водночас з юридичною практикою розпочинає педагогічну діяльність. В Одесі він викладав теорію права, державне право, російське цивільне право у класичних гімназіях, займався науково-дослідницькою працею [2, с. 191-192]. Вчений-правник згадував, що останні випуски Одеського університету давали погану підготовку кандидатам на судові посади і вони не могли скласти іспит на старших кандидатів, тому за їхнім проханням в суді для них читалися лекції. С. П. Шелухін читав лекції з особливої частини карного права, а потім проводив семінар для вивчення формулювання обвинувачень і постановки питань в карних процесах присяжним засідателям [13, Арк. 6].

Сергій Павлович був також одним із засновників та активним діячем Одеського товариства “Просвіта”, основним завданням якого було розвиток і пропаганда української мови. Він був автором першого юридично аргументованого українського меморандуму (січень 1905 р.) у якому відстоювалися права української мови. Очевидно, що з наукового погляду нашу мову, ще тоді наголошував він, потрібно називати не малоросійською, а українською. Посилаючись на юридичну частину меморандуму, Академія наук у Петербурзі змушена була визнати що українське населення має повне право вживати рідну мову та використовувати її у видавничій справі. Зазначений документ відіграв значну роль у вирішенні питання про правовий статус української мови [12, с. 92].

З початком Першої світової війни С. П. Шелухін активно займався юридичною справою. Він готує низку законопроектів про заходи щодо допомоги сім'ям, члени яких знаходилися на фронтах. Одночасно продовжував розробляти правові підстави землеволодіння, а також друкував статті з селянського права, що викликало велике зацікавлення в урядових колах. Навесні 1917 р. йому була запропонована посада у сенаті по селянському департаменту.

С. П. Шелухін очолював в Українській Центральній Раді позапартійну фракцію самостійників. Він активно працював над історично-правовим обґрунтуванням української незалежності та консолідації українського громадянства на основі національно-історичних традицій самостійництва. Як голова фракції самостійників, декілька разів виступав на восьми загальних зборах УЦР, різко критикуючи федералістів та наголошуючи на тому, що Україна не є частиною федерації, оскільки федерації не існує. Він брав участь у дебатах з приводу Берестейського миру, підкреслюючи, що “так звані народні комісари”, притримуються тієї самої політики стосовно України, що й царський уряд. “Головне горе, – зазначав С. П. Шелухін, – що ми привикли ждати, що нам дадуть мир. Ні! Ніхто не дасть нам миру, а тільки ми самі”

[2, с. 192].

Одним з головних завдань на сьогоднішній день в Україні є консолідація української нації, всіх громадян, збереження територіальної цілісності держави, зміцнення єдності всіх її регіонів, тому важливо зараз узагальнити та врахувати досвід наших попередників. Сергій Павлович Шелухін – це той вчений-правник, для якого українська самостійність була ідеалом у міжнаціональних відносинах. Незважаючи на належність до Української партії соціалістів-федералістів, яка виступала за автономію України у складі Російської федерації, С. П. Шелухін дотримувався власної концепції законності прав України на творення власної держави.

Українська Центральна Рада 15 грудня 1917 р. ухвалила Закон про Генеральний суд – найвищу судову установу УНР, до складу якого 2 січня 1918 р. обрали С. П. Шелухіна [1, с. 255]. 24 березня 1918 р. внаслідок реорганізації Ради народних міністрів УНР було затверджено новий її склад, де головою уряду призначався В. Голубович, а С. П. Шелухін отримав посаду міністра судових справ [1, с. 265]. Міністрові судових справ, який фактично перший організував Міністерство Судових Справ, довелося відновлювати судовий апарат на місцях і робити багато нових призначень на судові посади; так само довелося йому підготовляти зміну старих меж підсудності і злиття в один суд різних судів: комерційного, військового, консисторського, що вимагалось новими обставинами й потребами життя, зазначав Д. І. Дорошенко [4, с. 257]. Працюючи на посаді міністра судових справ, одним з перших кроків його став проект закону про наділення військових армії землею, прагнучи таким чином зміцнити та стимулювати службу в армії, але проект не схвалили, а деякі колеги категорично заперечували приватну власність на землю. На думку С. П. Шелухіна, така політика призвела до зруйнування армії.

У листі міністра судових справ до голови Ради народних міністрів УНР з проханням вжити заходів для проведення українізації судових установ наголошувалося про те, що мова українського народу, що є державним елементом Української Республіки має бути якнайшвидше впроваджена у всіх державних установах (Міністерство, Генеральний суд, Апеляційний суд, Прокуратура), оскільки цього вимагає повага до народу, що є головним державним елементом і творить свою державність [14, Арк. 31].

Працюючи в уряді, С. П. Шелухін намагався уніфікувати нове українське законодавство і надалі не допустити протиріч у нових законопроектах, що готував уряд, і які іноді не узгоджувалися з вже затвердженими документами.

Це був час складної щоденної праці. Він брав участь у всіх засіданнях Ради Народних Міністрів, а також запрошувався на збори Малої ради, на яких вирішувалися питання правового змісту. В цей час С. П. Шелухіним, зокрема, були запропоновані законопроект про громадянство УНР, поправки до Закону про національно-персональну автономію, проекту Закону про статус земельних комітетів, зміни до статей Закону про Генеральний суд. Він також здійснював особистий нагляд за здійсненням покарань на смерть окремих осіб тощо.

Напередодні гетьманського перевороту, 27 квітня 1918 р., С. П. Шелухін заявив про вихід із кабінету В. О. Голубовича, звинувативши голову уряду в “нездатності стати на шлях реальної роботи”.

Після перевороту 29 квітня у складному процесі формування уряду Української

держави, С. П. Шелухін пропонувався як ймовірний його голова, що було однією з умов співпраці есерів із гетьманом. Незважаючи на те, що УПСФ стала в опозицію до нового режиму, С. П. Шелухін брав активну участь у розбудові Української Держави. Він очолював українську мирну делегацію на переговорах із більшовицькою Росією (23.05 – 07.10.1918 р.) [15, с. 13]. Йому було доручено встановити міжнародний кордон між Українською Народною Республікою і Російською (більшовицькою) Федеративною Республікою. Голова Української мирної делегації С. П. Шелухін писав: “Уже на початку мирних переговорів з Російською Делегацією виникли сумніви чи справді більшовикам, при їх цілях та способах ведення війни і взагалі при їх партійних завданнях, потрібен мир з Україною, чи справді вони хочуть встановити його”. Аналізуючи факти він давав негативну відповідь, вказуючи, що російська делегація вперто уникає встановлення політичних меж між Росією та Україною [3, с. 259].

В ході переговорного процесу голові делегації з української сторони довелося вирішувати цілу низку питань, які так чи інакше були пов'язані з українсько-російським переговорним процесом. Так було підняте мовне питання, а пізніше і винесене на розгляд зборів Державного сенату, де С. П. Шелухін виступив з доповіддю про необхідність впровадження української мови в Українській державі. Переговори спеціально затягувалися, а після завоювання України більшовиками в 1919–1920 рр., уже ні з ким не погоджуючи, був визначений установлений комісією кордон за варіантами, на яких наполягала російська половина комісії. Цей кордон існує і зараз.

У його основі лежить, хоча з поправками з боку російської сторони, титанічна праця видатного правника. Він обґрунтував принцип встановлення першого в історії кордону між Україною і Росією та безпосередньо керував Українською делегацією міждержавної комісії.

П. П. Скоропадський згадував С. П. Шелухіна як видатну особистість і в розумовому, і в моральному відношенні. “Він досить часто приходив до мене, проте наша розмова, зазвичай, не обмежувалася питаннями мирних переговорів. Дуже поміркованих політичних поглядів, він різко змінювався коли розмова заходила про самостійність України. Тут він часто впадав в крайності. Як би не це він був би надзвичайно бажаним в складі уряду” – зазначав у своїх спогадах гетьман Скоропадський [10, с. 213].

Гетьман 8 липня 1918 р. затвердив закон про Державний сенат Української держави – вищої судової інституції держави. Сенат складався із senatorів, які призначалися гетьманом з осіб, що мали вищу юридичну освіту та 15-річний досвід роботи в юриспруденції і трьох генеральних суддів: адміністративного, цивільного і карного [1, с. 277]. Членом Цивільного Генерального суду Державного Сенату було призначено С. П. Шелухіна. З 1919 р. став членом української делегації на мирній конференції в Парижі [15, с. 13].

Робота щодо збирання, творення, нормалізації юридичної термінології суттєво поживилася після краху російського та австрійського самодержавства. В зв'язку з встановленням державності і появи відповідної практичної потреби ця діяльність перестала бути лиш діяльністю групи ентузіастів, і займатися нею прийшлося всім українським урядам. За правління П. П. Скоропадського 20 травня 1918 р. Рада міністрів при Міністерстві судових справ, яке очолював М. П. Чубинський, утворила комісію з питань вироблення української юридичної термінології. До її складу входив і визнаний

на той час правознавець Сергій Павлович Шелухін. В період до 30 червня 1918 р. комісія провела 10 засідань. Відомості про її подальшу діяльність відсутні [6, с. 232].

В. К. Липинський у листі до С. П. Шелухіна писав: “Ваша думка, як найкращого знавця наших державних питань, особливо цінна для мене... У нас тепер стало багато самостійників, але як було так і є мало державників, мало людей з державним чуттям... Я все був щирим приклонником того державного чуття, яке я бачив в такій високій мірі у вас” [5, с. 131].

Отже, в державно-правових справах Сергій Павлович мав значний досвід та авторитет. Його сучасники, як односторонці, так і люди протилежних державно-правових поглядів, згадують колегу як людину виключної порядності і честі. Протягом всього життя на перше місце С. П. Шелухін ставив право. Велику роль також відводив питанням людської моралі.

Як і багато інших свідомих українців того часу С. П. Шелухін не визнав більшовицький режим на Україні і емігрував до Чехословаччини.

З моменту заснування Українського Вільного Університету в Празі, обіймаючи посаду професора карного права, займався викладацькою роботою. Викладав там право і політичну історію, обирався деканом права і суспільних наук (1928–1935 рр.); до 1938 р. – проректор Українського Вільного Університету (УВУ). Деякий час (1924–1925 рр.) викладав право в Українському високому педагогічному інституті імені М. Драгоманова [2, с. 193].

З 1-го листопада 1925 р. професор С. П. Шелухін працював в науково-дослідній установі – Українському Інституті Громадознавства, який пізніше був перейменований в Соціологічний Інститут, директором відділу правознавства, який поділявся на секції та мав комісію для вироблення законодавства [7, с. 23]. Протягом останніх років життя брав активну участь у діяльності Українського правничого товариства в Чехословацькій республіці.

Будучи вже у Празі та даючи правову характеристику різним документам, що приймалися Українською Центральною Радою, правник нерідко критикував лідерів Ради та вказував на відсутність юридичного мислення у них та невміння правильно формулювати питання державно-правового змісту. Аналізуючи державні акти – універсали Центральної Ради, С. П. Шелухін знаходив ряд суперечностей в їхніх текстах. Вказував, що IV універсал позбавлений всякого змісту, адже III універсал проголосив відокремлення трьох елементів держави – народ, владу, територію, а це вже є відділенням, тому теза про збереження єдності з Росією позбавлена змісту. Для правника таке твердження є неприпустимим.

Варто зазначити, що становлення Сергія Шелухіна як вченого-правника відбувалося в атмосфері певних наукових, соціальних, культурних впливів. Процес формування Шелухіна як дослідника почався в університеті св. Володимира, де притаманними були як для професорсько-викладацького складу так і для студентського, високий рівень ерудиції, інтелекту, викладацької майстерності, можливість висловлювати свої думки і погляди досить вільно. Процес становлення Сергія Павловича піднявся на значно вищий рівень впродовж його багаторічної праці в Українському Вільному університеті в Празі.

У складних умовах С. П. Шелухін активно сприяв утвердженню своєї позиції стосовно української державності. Він віддавав свої сили служінню державним справам,

залишався вірним своїм переконанням.

Пошукова робота, яка була проведена науковцями, виявила п'ять індивідуальних монографій С. П. Шелухіна, понад 200 його праць з історії держави і права, історії України, загальної історії в українських та зарубіжних часописах [8, с. 278]. Наукова спадщина історика права досить велика і різноманітна за своїм змістом і потребує подальшого аналізу.

Використані джерела:

1. *Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф.* Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник. – К.: Наукова думка, 1995. – 688 с.
2. *Верстюк В., Осташико Т.* Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник, 1998. – 255 с.
3. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. Статті і матеріали. – Філядельфія-Київ-Вашингтон: “Веселка”, 1993. – 494 с.
4. *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – Ужгород: Свобода, 1930. – Т. 2. – 424 с.
5. *Литинський В.* З епістолярної спадщини (Листи до Д. Дорошенка, І. Кравецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна). – К., 1996. – 190 с.
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. Римаренко. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
7. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – 272 с.
8. *Потульницький В.* Сергій Шелухін // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2003. – Вип. 12. – С. 267-283.
9. Родословная дворян Шелухиных (Шолух); выписки из метрических книг о родившихся и исповедальных роспису Михайловской церкви села Паньское, Золотоношского уезда, Полтавской губернии. 25 августа 1900 г. 10 июля 1912 г. с. Деньги Золотоношского уезда, Полтавской губернии. – Институт Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі ІР НБУ). – Ф.ХІ. – № 2005. – 12 л.
10. *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.-Філадельфія: АТ “Книга”, 1995. – 493 с.
11. *Стрельський Г., Трубайчук А. М.* Грушевський, його сподвижники й опоненти. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 192 с.
12. *Турчин Я. Б.* Державотворчі аспекти української національної ідеї у теоретичній спадщині С. Шелухіна // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. праць. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2004. – Вип. 15. – С. 90-98.
13. Формулярный список о службе члена Одесского окружного суда Сергея Павловича Шелухина. 24 июня 1915 года. Одесса. – ІР НБУ. – Ф. ХІ. – № 2003 – 8 л.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 31.
15. *Яцишина О.* Громадсько-політична та наукова діяльність С. П. Шелухіна: Автореф. дис... канд. істор. наук. 07. 00. 01 / Запоріжжя, 2004. – 20 с.

А н н о т а ц и я

В данной статье автор исследовал жизненный путь и становление государственно-правовых взглядов ученого, правоведа, государственного деятеля Сергея Павловича Шелухина.

Ференц А. М.
Ужгородський міжрайонний суд
Закарпатської області

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ МЕДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Конституційно визначені засади надання медичної допомоги свідчать, що громадянам України надається право на безоплатне її отримання в умовах державних та комунальних закладів охорони здоров'я. Норма Основного закону держави, без сумніву, є прогресивною та такою, що відображає устремління з боку держави забезпечити соціальний захист громадян. Водночас, серед проблем, що мають місце у даній царині, слід вказати складнощі реалізації права на отримання медичної допомоги, котрі у переважній більшості носять адміністративно-правовий характер. Іншими словами, конституційно-правові норми надають право, а на рівні адміністративно-правових не створені належні механізми втілення у життя права на отримання медичної допомоги.

В якості прикладів, котрі наочно демонструють значні труднощі реалізації прав пацієнтів (а ними є фактично всі особи, котрі звернулись до лікувально-профілактичної установи за медичною допомогою) доцільно назвати два:

1. Право на приватність, котре у практиці медичної діяльності реалізується через співвідношення з правом на життя та через право на вибір лікаря.

2. Право на інформовану добровільну згоду пацієнта на медичне втручання.

Перше. Правова наука свідчить про можливість та доцільність розгляду проблематики права на приватність також і в контексті забезпечення прав пацієнтів. Сучасний стан справ в області забезпечення і реалізації прав пацієнтів примушує більш глибоко досліджувати проблеми, наявні в законодавстві про охорону здоров'я. Права громадян в області охорони здоров'я можуть мати відношення як до здорових людей, котрі не потребують медичної допомоги, так і до тих, що мають певне захворювання, яке обумовлює їх звернення до лікувально-профілактичних установ. Іншими словами, дані права є у громадян завжди, незалежно від факту наявності або відсутності захворювання і звернення в лікувально-профілактичних установах. В той же час права пацієнта – це права людини, що вступила в реальні взаємини з лікувальною установою, тобто котра звернулась за медичною допомогою.

На сьогодні чинна нормативно-правова база України свідчить про те, що існує низка нормативно-правових актів, де містяться норми, присвячені правам пацієнта. Мова йде про Основи законодавства України про охорону здоров'я, а також про спеціальні закони, присвячені регулюванню правових відносин в області трансплантології, психіатрії, імунопрофілактики тощо. Насправді це є проблемою, оскільки доцільніше було б у рамках єдиного закону визначити виключний перелік прав пацієнтів. Це полегшило б роботу як пацієнтам, так і медичним працівникам, що відповідають за забезпечення прав пацієнтів під час надання медичної допомоги.

Характеризуючи право особи на приватність, у контексті медичної діяльності, як видається, найбільш важливими, є наступні права пацієнтів: право на отримання медичної допомоги як приклад реалізації приватного права особи на життя; право на вибір лікаря.